

КРИТСКО-МИКЕНСКИ РЕЛИГИОЗНИ СИМБОЛИ У БАДЕНСКО-ВУЧЕДОЛСКОЈ КУЛТУРИ

Двојна секира, консекративни рогови и птица — три суштинска симбола критско-микенске религије — појављују се у истим облицима и на тлу баденско-вучедолске културе која је од цивилизација Крита и Микене раздвојена тешко проходним и нецивилизованим деловима Балканског Полуострва. Појава загонетна и достојна пажње, утолико пре, што с једне стране стоји критско-микенска култура с приближно поуздано одређеном хронологијом и бар у главним цртама познатом културном историјом, према баденско-вучедолској култури која још и данас има потпуно магловит спољни и унутарњи изглед и сасвим неодређене временске и територијалне границе. С друге стране, од хиљаду облика материјалне културе остварених на тлу критско-микенске културе, на баденско-вучедолским локалитетима појављују се само предмети и облици који су у вези с полисимболизмом критско микенске религије¹). Тај уски избор свакако није случајан, већ се њиме открива карактер односа између критско-микенске и баденско-вучедолске културе. Јер, када се површно говори о везама између две културе, обично се примећују само они облици који су прихваћени, док се заборавља све оно што није прихваћено, а у чему се редовно и крије суштина тог односа, у овом случају и одговор на питање када и како је долетела голубица са двојном секиром из Микене на Вучедол и какву је метаморфозу на том путу доживела.

Баденско-вучедолска култура појављује се изненада и нагло, без претходног развоја, на простору између Саве, Драве, Дунава и њихових притока у време формирања млађих слојева у Винчи (после коте 2,5 м)²), стварања насеља

¹) Ch. Picard је први истакао важну улогу симбола у критско-микенској религији говорећи о њеном „полисимболизму“ (*Les origines du polithéisme hellénique*, I, 1930, passim). M. Nilsson одбацује углавном сваку дубљу религиозну вредност већини критско-микенских симбола (*The Minoan-Mycenaean Religion*, 1927, стр. 140-200).

²) М. М. Васић, *Преисториска Винча II*, сл. 394 а; IV, сл. 222, 225, 226, 237.

у Жутот Брду³⁾) и на Птујском Граду⁴⁾), развијајући се паралелно с градинском културом на југу⁵⁾), панонском на истоку⁶⁾), Altheim-Remedello на западу⁷⁾) и културним групама бодроккерестурском, салцминдерском и балбершком на северу⁸⁾). Баденска и вучедолска културна група чине на највећем броју наших локалитета „једну јединствену културу“⁹⁾) која је, иако окарактерисана врло разнородним елементима, унутарње чврсто повезана, нарочито у смислу јединственог религиозног схватања.

За испитивање односа између баденско-вучедолске и критско-микенске културе најзначајнија су два налаза са територије наше земље: из Вучедола и с Ушћа.

Приликом истраживања Вучедола R. R. Schmidt је открио два предмета која понављају у потпуности познате облике нађене на културним местима критско-микенске културе: консекративне рогове и фигуру голубице са урезаном двојном секиром на врату¹⁰⁾). На Вучедолу је нађено више примерака консекративних рогова, од којих је нарочито значајан онај откривен у ниши „подрума“ (?!) II A + D. Фрагменти осталих примерака нађени су у шуту порушених зграда на којима су сигурно стајали као акротерије, слично као на претстави сакралне грађевине на златној плочици из Микене. Фигура голубице од печене земље, с три пута урезаним знаком двојне секире на врату, нађена је у близини консекративних рогова у „подруму“ II B. Нарочито је интересантна двојна секира урезана на десној страни голубичиног врата, која уместо држаљнице има прстен за вешање или привезивање, облик који понавља и бронзана двојна секира нађена на локалитету Ушће. R. R. Schmidt је већ нагласио фрапантну сличност између ових вучедолских и критско-микенских облика и истакао јаку „духовну везу“ између ове две културе, али је остао резервисан у погледу

³⁾ М. М. Васић, *Жуто Брдо*, Старинар, 1907, сл. 17, 18, 56.

⁴⁾ J. Korošec, *Predzgodovinska naselbina na Ptujskem Gradu*, 1951, стр. 166—179.

⁵⁾ уп. J. Korošec, *Nove priloge k datiranju „slovenske“ kulture v Jugoslaviji*, Sbornik Gavril Kasarov, I, 1950, стр. 131—141).

⁶⁾ Истовременост баденске и жутобрдске керамике доказана је стратиграфским положајем ове две керамичке групе у горњим слојевима Винче и у праисториском слоју на Орашју (уп. М. М. Васић, *Јонска колонија Винча*, Зборник Филозофског факултета I, 1948, стр. 116 и *Ископавање на Орашју*, Старинар, 1950, стр. 146—147).

⁷⁾ P. Reinecke, *Vučedol, Vinča, Altheim-Remedella*, Serta Hoffileriana, 1940, стр. 31—87.

⁸⁾ уп. V. Milojević, *Hronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, 1949, стр. 92, 95, 98, 99.

⁹⁾ уп. Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, 1946, стр. 16.

¹⁰⁾ R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, 1945, T. 50, 1, 2, 3.

датовања ових објеката у Вучедолу збуњен тада опште прихваћеним мишљењем по коме је баденско-вучедолска култура паралелисана с културом раног хеладског доба у Грчкој¹¹⁾.

Други значајан налаз потиче с локалитета Ушће, недалеко од Винче. Ту је у једној урни баденског типа заједно с остацима спаљеног покојника нађена једна двојна секира од бронзе, за коју проф. Васић претпоставља да је служила као амулет покојнику¹²⁾. Врло кратка бронзана дршка завршава се у облику прстена. Овај тип двојне секире с прстеном за вешање појављује се у Егеји релативно позно¹³⁾. Двојна секира у вези с баденском керамиком позната је и са низа других налазишта ван наше земље¹⁴⁾, али двојна секира с Ушћа нарочито је значајна због свог специјалног облика и околностима под којим је нађена.

Двојна секира, консекративни рогови и голуница нађени на Вучедолу и Ушћу показују само своје критско-микенско порекло и несумњив утицај Егеје на формирање религиозног схватања становништва баденско-вучедолске културе, али не откривају пут којим се тај утицај кретао нити одређују време када су ови критско-микенски религиозни симболи прихваћени у средњој и југоисточној Европи. Истоветност облика између критско-микенских и баденско-вучедолских религиозних симбола не значи да се сме одмах претпоставити и њихова истовременост и исто значење. Преношењем облика из једне културе у другу губи се редовно и унутрашњи, првобитни смисао тих облика, поготову у случају као што је овај, где се мора рачунати са знатном територијалном удаљеношћу и различитом етничком обојеношћу тла. Зато се пре може тврдити да религиозни симболи откривени у Вучедолу и Ушћу нису пресађени са тла критско-микенске културе у свом првобитном смислу, већ да су носиоци баденско-вучедолске културе одабрали један део из ризнице религиозних претстава Крићана и Микенаца

¹¹⁾ Ibid., стр. 188; Недавно је В. Милојчић (op. cit., стр. 88) покушао да на основу калупа за ливење нађених у баденском слоју Сарваша паралелише баденску културу с крајем раног бронзаног доба у Егеји. Међутим егејске аналогije калупима за ливење са Сарваша датују се тек око 1300 г. (уп. S. Przeworski, *Die Metallindustrie Anatoliens*, 1939, стр. 39).

¹²⁾ М. М. Васић, *Преисториски обредни предмети*, Старинар, 1908, стр. 97—99 и *Тенедос и Винча*, Глас САН, ССХIV, 1954, стр. 111—118.

¹³⁾ Најранији примерци овог типа двојних секира познати су тек из позноминоског доба (LM Ia) и из геометриског периода у Грчкој (уп. A. Evans, *Palace of Minos*, IV, 1, fig. 153 и *Jahrbuch des deut. Arch. Inst. B.* XXXX, 1925, стр. 140—142). Најближу аналогију двојној секири с Ушћа претставља двојна секира нађена у Ефесу (G. Hogarth, *Excavations at Ephesus*, 1908, Text, fig. 31).

¹⁴⁾ уп. Hewkes, *The Double Axe in Prehistoric Europe*, Annual of the British School at Athens, XXXVII, 144—146.

и од тог дела, у коме су открили могућност за сопствено стварање, остварили сасвим нову врсту религиозног изражаја која је само за њих нешто значила. Тако су ове две културе само спољно, привидно повезане једнаким облицима својих религиозних симбола, док у стварности оне остају сасвим раздвојене и туђе једна другој.

Територијално се баденско-вучедолска култура нигде не додирује с областима које су биле захваћене критско-микенском цивилизацијом. Тако ове две културе, у време своје најсилније територијалне експанзије, чак и када би се претпоставила њихова истовременост, остају сасвим раздвојене једна од друге. Оне се међусобно највише приближавају на тлу Апенинског Полуострва¹⁵⁾ и у областима око Црног Мора, под условом да су Микенци познавали његове обале, што још није доказано¹⁶⁾. Микенски морепловци једва су додирнули обале Сицилије и јужне Италије, а воде Понта остале су недирнуте од њихових лађа, као касније и од феничанских и хеленских, све до VIII-ог или VII-ог века пре н. е. Тако би се рекло да између баденско-вучедолске и критско-микенске културе не може постојати никакав директан контакт и да оне остају изгубљене једна за другу у времену и простору, да се у Микени и Вучедолу не појављују двојна секира, консекративни рогови и голубица као унутарња спона која на неки начин везује ове две културе. Да су двојна секира, консекративни рогови и голубица нађени случајно издвојено један од другог, као што је то случај с извесним спорадичним налазима ових облика у неким праисториским културама Европе¹⁷⁾, могло би се помишљати да је у питању онај познати феномен рађања нових облика из једнородности људске свести, који извиру спонтано, без икаквих међусобних утицаја и веза из истоветне психичке констелације. Али повезаност двојне секире, консекративних рогова и голубице у Вучедолу, с једне стране, и на саркофагу из Хагија Тријаде или у „капели двојне секире“ на Криту с друге, потпуно искључује ову могућност, али и сва она груба, формално механистичка

¹⁵⁾ Налази керамике сродне вучедолској познати су у Берге Цетона код Сијене, затим у Belvedere и Paganò (уп. W. P. Z., 1942, стр. 116). Само неколико фрагмената микенских ваза нађено је на Сицилији и у јужној Италији (уп. G. Karo, *Mykenische Kultur* у Pauly-Wissowa, *RE*, col. 604 sq.).

¹⁶⁾ Још није познато докле се простира баденско-вучедолска култура према истоку. Микенски налази откривени у јужној Русији које помиње G. M. Hirst (уп. *JHS*, 23, 1903, стр. 29 и даље) сасвим су непоуздани, као и златна украсна плочица нађена у близини Турн-Северина (уп. *JHS*, 45, 1, 1925, fig. 50).

¹⁷⁾ уп. O. Montelius, *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien*, 1900, стр. 14—20; A. Lissauer, *Doppeldäxte der Kupferzeit*, *Zeitschrift für Ethnologie*, 1905; Hewkes, *ABS*, стр. 140—146; М. М. Васић, *Преисториска Винча I*, fig. 147, стр. 108, 146.

објашњења по којима су два облика, већ тиме што су међусобно подједнака, и савремена један другом. Зато се појава истих религиозних симбола у критско-микенској и баденско-вучедолској религији, као и међусобни однос ових култура, мора посматрати као један културно-историски феномен у свој својој сложености, без неодговорних упрошћавања које у овај проблем уноси типолошки метод.

Крит је постојбина двојне секире, консекративних рогова и голубице¹⁸), или бар тле на коме су ова три облика, првобитно свакако предмети профаног карактера или још неодређене намене, уздигнута на степен највиших религиозних симбола. Најпре се појављује двојна секира у раном миносском II или средње миносском I периоду, што показује налаз из једног гроба на Мохлосу¹⁹). Нешто касније, у средњем миносском II периоду, појављују се и први примерци консекративних рогова²⁰), а из истог периода потичу и прве фигуре птица за које се може сматрати да претстављају голубицу²¹). Али у овом раном периоду критске културе сва ова три облика егзистирају без икакве узајамне везе и имају вероватно још сасвим неиздиференцирану религиозну функцију, као што је то случај и са сличним спорадичним налазима из европских праисториских култура. Присуство двојних секира у гробовима (на пример на Мохлосу) није довољно да се оне доведу у везу с неким одређеним религиозним схватањем и искључе из практичне употребе, пошто је утврђено да су двојне секире свих димензија могле да служе као оруђе или оружје у свакодневном животу²²). Што се тиче теракота птица које је Еванс нашао у најстаријим слојевима палате у Кносу, њихова употреба у култу ничим није доказана. Чини се да се коначно формирање једног религиозног схватања у коме су двојна секира, консекративни рогови и птица међусобно повезани у култу и уздигнути на степен религиозних симбола, догодило при крају средњеминосског доба и у првим фазама позноминосског периода, у време када је цела култура Крита добила јединствен карактер и организовану религију²³). Тако тек на прет-

¹⁸) В. Hrozný (*Histoire de l'Asie antérieure*, 1947, стр. 43, 46) сматра да је двојна секира пореклом из предње Азије. Међутим, прве претставе двојне секире са азиског тла нису старије од XIII. века (уп. R. Dussaud, *Les civilisations préhelléniques*, 1914, стр. 345).

¹⁹) R. B. Senger (*Explor. Mochlos*, 1912, стр. 36) датије овај гроб у рано миноско доба (EM II). R. Dussaud (op. cit., стр. 343) сматра да овај налаз припада тек средњеминосском периоду (MM I).

²⁰) Ch. Picard, *Les religions préhelléniques* (Crète et Mycènes), 1948, стр. 106.

²¹) A. Evans, op. cit., I, fig. 166.

²²) уп. Pauly-Wissova, *RE*, s. v. labrys (Ganszyniec).

²³) Ch. Picard, *Les religions préhelléniques*, стр. 108.

ставама и у депоима који потичу из позноминоског доба налазимо ова три симбола међусобно повезана у култу²⁴). Значи да облици који повезују критско-микенску са баденско-вучедолском културом постају религиозни симболи тек у позноминоском, односно микенском добу, па би се зато година 1560-а могла апроксимативно узети као *terminus post quem* за почетак баденско-вучедолске културе, под условом да се из тог доба нађу поуздане посредне везе између Микене и Вучедола и да се томе не противи остали материјал и стратиграфија баденско-вучедолске културе. Али археолошки материјал нађен на европском континенту показује да је најранији непосредни утицај Крита на Балканско Полуострво отпочео тек са позно хеладском културом у Хелади и да је био у прво време ограничен само на извесне делове Пелопонеса, пре свега на Месенију и Арголиду²⁵). На микенским тореутским израђевинама налазе се сцене које претстављају најстарије документе о култној употреби двојне секире, консекративних рогова и голубице на европском тлу. Даље ширење ових религиозних симбола по осталим областима Европе тесно је повезано с експанзијом микенске културе и њеном даљом судбином: извесним одумирањем у геометричком периоду и поновним оживљавањем у архајском и хеленистичком времену.

Управо тек од почетка XIII-ог века почиње снажна експанзија микенске културе с Пелопонеса у суседне области, чије се становништво могло тек тада упознати с тековинама критско-микенске религије чије је исвесне облике и идеје прихватило и прилагодило сопственом религиозном схватању. Па и тада је микенска култура обухватила само релативно узану област око обала Егејског Мора, не продирући нигде дубље у азиско или европско тло. Ни у Богаскеју, ни у Алишару, нити у једном месту Тракије, или негде дубље на азиском и европском тлу није досада нађен ни један једини објект који би био импортован с Крита или из Микене²⁶). Али овај први већи захват микенске цивилизације био је довољан да омогући неколико векова касније блистав културни ренесанс у коме је учествовала не само Хелада и области раније захваћене критско-микенском културом, већ и велики део Европе и Азије и у коме се поново јавио велики број елемената критско-микенске културе, на-

²⁴) На пример у капели двојне секире у Кнососу (LM II), на саркофагу из Хагија Тријаде (LM II—III), у вези с богињом из Гази (субмикенски период) и на многобројним печатима, прстењу и предметима из позно миноског и микенског доба (уп. Ch. Picard, *Les religions préhelléniques*, стр. 106, 112).

²⁵) Ch. Picard, *Les religions préhelléniques*, стр. 181—282.

²⁶) P. Demargne, *La Crète dédalique*, 1937, стр. 58—78 и K. Bittel, *Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens*, 1950, Karte 5.

рочито оних који припадају њеном најунутарњијем, религиозном делу. Наравно, у овом ренесансу облици критско-микенске културе задржали су само своје спољње облике, док су изгубили добрим делом свој стари унутрашњи смисао, омогућајући на тај начин да се у њих улије садржај који одговара духу нове културе.

Сада постаје разумљива појава извесних критско-микенских облика у амбијенту једне сасвим друге културе, као што је на пример баденско-вучедолска, која се иначе својим најбитнијим одликама потпуно разликује од цивилизације Крита и Микене. Надживљавање критско-микенских облика, нарочито двојне секире, консекративних рогова и голубице, не појављује се само у хеленској култури, већ и у религијама свих оних култура које су се с њом паралелно развијале. Ова виталност критско-микенских религиозних симбола показује да они до краја антике нису надмашени неком бољом формулацијом за један одређени религиозни осећај. Двојна секира задржала је свој значај и многоструку симболику појављујући се час као хтоничан симбол на једној стели из Елеусине, час као муња у рукама Дива или као знак ефеске Артемиде, затим као *Τηνέδιος πέλεκυς* у вези с Дионисом и његовим култом, постајући најзад главни Дивов атрибут из Долихе с којим је обишла цео ондашњи културни свет од Месопотамије до средње Европе. Консекративни рогови су и даље задржали своју стару двојаку улогу: као акротерија они су стајали на Афродитину храму у Пафу, а као култни предмет служили су у цели Сераписова храма у Солима²⁷). Што се тиче голубице, она је постала атрибут Афродите и један од најзначајнијих религиозних симбола у хеленској и хришћанској религији.

Где је онда место баденско-вучедолској култури у овом дугом временском раздобљу које следи моменту њеног првог могућег контакта с културом Крита и Микене? Да ли је двојна секира из баденске урне са Ушћа сроднија критско-микенском лабрису или *Τηνέδιος πέλεκυς* и да ли су голубица и консекративни рогови из Вучедола ближи грађевини са златне плочице у Микени или Афродити и њеном култу у Пафу?

Ако се суди само по религиозним симболима, поуздано је да баденско-вучедолска култура мора припадати времену које следи експанзији микенске културе, тј. почетку XIII-ог века. Ближе хронолошке термине пружа стратиграфски положај баденско-вучедолског културног материјала на из-

²⁷) Ch. Picard, *Les religions préhelléniques*, стр. 178. Велики број двојних секира које припадају VI веку откривен је у Олимпији (уп. A. Furthwängler, *Die Bronze von Olympia*, Textband, стр. 71) а познате су и у Етрурији (Mühlestein, *Die Kunst der Etrusker*, 1929, fig. 149, 197).

весним локалитетима у нашој земљи и у Мађарској. На локалитетима у источном делу наше земље материјал баденско-вучедолске културе редовно се јавља измешан у истом слоју и у затвореним налазима са материјалом жутобрдске културне групе (Винча, Орашје, Жуто Брдо, Велесница), док се у западним областима редовно среће на насељима халштатске културе (Хрустовача, Птујски Град, градине у Босни)²⁸). У Мађарској је баденска керамика нађена у гробовима који временски припадају скитском периоду²⁹). Према томе, баденско-вучедолска култура истовремена је с панонском керамиком жутобрдског типа која се у нашим областима задржала све до доласка Келта у средње Подунавље³⁰).

Али поред стратиграфског положаја баденске и вучедолске културне групе на нашим локалитетима и појаве критско-микенских религиозних симбола у оквиру ових култура, постоји још читав низ чињеница које потпуно демантују раније општеприхваћено датовање ових културних група у енеолитско доба. А. Mozsolics је показала (у W. P. Z., 1942, 38) да се у култури раног бронзаног доба не осећа никакав утицај баденске културе која би требало да јој претходи. Међутим баденска и вучедолска керамика се по техници, облицима и орнаментици јасно везује за керамику средњег и позног бронзаног доба, а нарочито за халштатске керамичке облике што су веч и раније нагласили Bayer, K. Miske и Hródegh (уп. A. Hródegh, *Urgeschichte des Waldviertels*, 1926, 88 и J. Bayer, *Die Ossarnerkultur*, 1928, 78). Усто обичај спаљивања покојника и сахрањивање у урнама у баденској културној групи јасно указује на утицаје Urnenfelder културе. С друге стране појава баденске керамике у гробовима 3 и 12 у скитској некрополи у Tapioszele и у халштатском тумулу у Капуа (Мађарска — ком. Tolna), као и мешавина баденске и жутобрдске керамике у Орашју и Жутом Брду, утврђују доњу хронолошку границу баденској и вучедолској културној групи у нашој земљи и Мађарској. У овим областима баденска, па затим и вучедолска културна група појављују се вероватно тек у Рајнекеовој фази C—D бронзаног доба и настављају свој развој кроз Халштат A—B, све до времена скитског упада у Мађарску.

Симболи критско-микенске религије откривени међу материјалом баденско-вучедолске културе нису значајни само као материјални доказ који сасвим обеснажује све оне хипотезе о „нордиском“ пореклу и великој старости ове културе, већ, у првом реду, као археолошка грађа за проуча-

²⁸) Види напомене 2, 3, 4, 5 и 6.

²⁹) Nandor Fettich је у Tapioszele открио некрополу из скитског периода с баденском керамиком у гробовима (W. P. Z., 1942, стр. 36—98).

³⁰) уп. B. Gavela, *Keltski oppidum Židovar*, 1950.

вање религије и култа праисториског становништва у средњем Подунављу.

О улози и смислу двојне секире, консекративних рогова и голубице у култу и религији баденско-вучедолског становништва може се, као уосталом и о свим религиозним симболима, много спекулисати али ништа одређено рећи. Стварање симбола спада у ред религиозних колективних феномена који припадају унутарњој, психичкој историји једне културе, која је производ колективног, племенско-историског доживљаја слике света у једном одређеном тренутку. Симболи једног племена претстављају, као и мит, његову живу религију и имају извесног смисла и утицаја једино на свест из које су произишли. Зато се као једино правилно тумачење мора узети оно које, изнад свих изналажљивих објашњења, гледа на симбол као на израз неког још неразумљивог, мистичног и сложеног религиозног осећаја, који се најприкладније може претставити облицима одговарајућих симбола. Зато се религиозни симболи никако не смеју доводити у везу с неким одређеним божанством. Двојна секира на саркофагу из Хагија Тријаде, или на врату голубице из Вучедола, претставља жив религиозни симбол, док у рукама Зевса Долихенуса она постаје само његов атрибут, обичан знак, чији се смисао зна и који је тиме изгубио свако мистично дејство. У баденско-вучедолској култури двојна секира, консекративни рогови и голубица јављају се у смислу чистих религиозних симбола. Зато се може сматрати да у баденско-вучедолској религији још не постоје конкретна, строго диференцирана антропоморфна божанства. Религиозна мисао види и изражава постојање и присуство божанских нумена у облицима апстрактних симбола кроз које се њихова снага наслућује и осећа и који својим формама врше снажан утисак на вернике. Отуда у баденско-вучедолској култури нису познати идоли који би претстављали божанство. Теракоте које припадају овој култури су малобројне и вероватно претстављају само адоранте или заветне дарове (*ex voto*). Исти смисао има и људска фигура уоквирена са два концентрична круга на фрагменту једне вучедолске вазе⁸¹). Стилски она сасвим одговара сличним претставама на геометриској и халштатској керамици⁸²): тело је стилизовано у облику два троугла која се додирују темном, а руке са несразмерно великим шакама уздигнуте су навише („*en croissant*“) у гесту адорације као и на познатим теракотама из позноминоског III периода⁸³). Овај зна-

⁸¹) R. R. Schmidt, *op. cit.*, Textbild 58, 4.

⁸²) уп. E. Buschör, *Griechische Vasenmalerei*, 1940, fig. 12 и J. Dechelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, II, 2, fig. 334.

⁸³) Bossert, *Altikreta*, 1923, fig. 115.

чајан фрагменат је случајно нађен, али је вероватно припадао култној вази (можда урни) на којој је претстављен адорант или покојник. Само божанство и његово присуство не претставља се антропоморфним облицима, већ се открива верницима преко религиозних симбола који се постављају на местима вршења култа као замена за невидљиву божанску личност. Тако су у Вучедолу консекративни рогови нађени у ниши једне засведене одаје мањих димензија (ширина 1,8 м, а висина 1,9 м) укопане у земљу у коју се улазило степеницама. Тло одаје било је прекривено слојем пепела у дебљини од 45 см у коме су нађени делови разбијеног посуђа⁸⁴). У сличној, нешто мањој одаји исте конструкције, која је од прве незнатно удаљена, нађена је на истој дубини на којој и консекративни рогови фигура голубице с уре-заном двојном секиром на врату, поред многобројних керамичких фрагмената и дебелог слоја пепела и гара⁸⁵). Облик и величина ових просторија, као и материјал који је у њима нађен, показују да је у оба случаја реч о местима намењеним само култу, о једној врсти мањих домаћих светилишта — „капела“ — у којима је пред религиозним симболима вршен одређен ритуал — приношена жртва (вероватно $\epsilon\nu\alpha\gamma\iota\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\varsigma$ и $\delta\lambda\omicron\kappa\alpha\upsilon\tau\eta\varsigma$) и чуван пепео од спаљених жртава. Блиску аналогију овим вучедолским светилиштима претставља „сала двојне секире“ у Кносу, критско светилиште из позноминоског II периода, које је мањих димензија (свега 1,5 м) и у коме су на специјалном банку, коме у потпуности одговара ниша у вучедолској подземној одаји II A + D, постављени религиозни симболи. Слична светилишта позната су и из Микене и Азине⁸⁶). Али за разлику од критско-микенских кулtnих одаја, значајно је да су обе кулtnе просторије у Вучедолу укопане под земљу, што је поуздан доказ да је у њима вршен мистичан култ хтонско-аграрног карактера. Зато су ове кулtnе одаје из Вучедола по својој намени много ближе енагистериима ($\epsilon\nu\alpha\gamma\iota\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$) или $\mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha\alpha\text{-}\chi\acute{\alpha}\sigma\rho\alpha\tau\alpha$ — подземним одајама у којима је вршен хтонски ритуал⁸⁷). R. R. Schmidt, сматрајући ове кулtnе одаје за обичне подруме, није приметио тесну везу која постоји између њих и надземне грађевине с апсидом која је такође кулtnог карактера⁸⁸). Уопште, цео овај комплекс надземне грађевине с укопаном подземном просторијом у апсиди невероватно много потсећа на $\tau\epsilon\lambda\epsilon\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\alpha$ са Само-траке и на храм Кабира у Теби⁸⁹). Хтонски карактер култа

⁸⁴) R. R. Schmidt, op. cit., стр. 36.

⁸⁵) Ibid.

⁸⁶) J. B. Wace, *Mycenae*, 1949, стр. 114.

⁸⁷) уп. F. Robert, *Thymélé*, 1939, стр. 156—180, 210—227.

⁸⁸) Ibid., стр. 253—258.

⁸⁹) Ibid., стр. 256—257.

вршеног у вучедолским подземним „капелама“ доказује и присуство консекративних рогова и голубице са двојном секиром који овде обележавају присуство врховног божанства за које се вероватно претпоставља да има *ius vitae necisque*. Чисто хтоничан смисао ова три симбола познат је са саркофага из Хагија Тријаде и Епископија. Консекративни рогови су нађени у гробу Краља-Свештеника у Кносу, а њихова употреба у цели Сераписова храма у Солима вероватно је у вези с хтоничном функцијом овог божанства. На вазама геометриског стила приказана је двојна секира често поред коња, изразито хтоничне животиње, или поред једног божанства које је у вези с коњем (вероватно Посејдона). Критски гробови из позноминоског доба често имају основу у облику двојне секире. С друге стране, стилизацијом двојна секира се претвара у фигуру лептира, као што је то случај на критским вазама из позноминоског доба и на вучедолској керамици где је сличност с лептиром потенцирана украсима у облику концентричних кругова („окца“) на крилима двојне секире⁴⁰). Познат је смисао лептира на чувеној фресци из палате у Кносу, на златним брактејама из Микене, као и специјални однос који постоји између фалоса, лептира, култа душе и бесмртности у каснијој хеленској религији⁴¹). Тако и голубица из Вучедола не означава вероватно епифанију врховног божанства као на Криту, већ пре има смисао *Seelenvogel*. Што се тиче консекративних рогова нађених у шуту порушених зграда на Вучедолу, они су вероватно били постављени на фасадама грађевина с апсидом, задржавајући и ту своју сепулкрално-хтоничну симболику. Али свакако је двојна секира из баденске урне са Ушћа најизразитије повезана с култом покојника и веровањем у загробни живот. Она стоји у најинтимнијој унутарњој вези с двојном секиром претстављеном на стели једне девојке из Елеусине⁴²). У оба ова случаја реч је о једној врсти повезивања покојника преко симбола двојне секире с врховним божанством с којим се он донекле идентификује, односно, на што се чини само алузија.

Према томе, без обзира на многоструко значење и улогу двојне секире, консекративних рогова и голубице у критско-микенској религији, ови облици у баденско-вучедолској култури изгледа да имају само смисао хтоничних симбола око којих је вршен хтонско-аграрни култ, сличан ономе са саркофага из Хагија Тријаде. По значајној улози коју је у

⁴⁰) M. Nilsson, op. cit., стр. 167 и даље; R. R. Schmidt, op. cit., T. 47, 10, 17, 18.

⁴¹) K. Kerényi, *Hermes der Seelenführer*, 1944, стр. 83—86.

⁴²) M. Guarducci, *Rivista Ist. arch. e storia arte*, 9, 1942, стр. 38.

⁴³) уп. R. R. Schmidt, op. cit., стр. 109.

вучедолској религији имао јелен⁴⁸), могло би се претпоставити да су ови симболи у вези с једним божанством које је истоветно с малоазиском Артемидом, у чијем је култу двојна секира и голубица играла важну улогу⁴⁴). Такође се може помишљати и на једну богињу, познату по теракотама из субмикенског доба откривених у Гази, која је носила на глави консекративне рогове, двојну секиру и голубицу⁴⁵).

Поред двојне секире, консекративних рогова и голубице, баденско-вучедолска религија садржи још извештан број мање значајних облика позајмљених из критско-микенског религиозног полисимболизма, чији религиозни смисао још није довољно потврђен, али чије је егејско порекло несумњиво. Тако би се према извесном броју фрагмената вучедолске керамике на којима је претстављен крст с равним крацима или зракасти точак и концентрични кругови⁴⁶), могло говорити с много резерве о астралним симболима у баденско-вучедолској религији. R. R. Schmidt је правилно издвојио објекте на којима су ове претставе изведене у слободном, празном пољу, од оних где оне улазе у орнаментални фриз и имају декоративан смисао, али је погрешно сматрао да ови симболи воде порекло са севера и да се тиме сасвим издвајају од консекративних рогова и голубице у чије критско-микенско порекло није сумњао⁴⁷). Међутим, у „temple-repositories“ у Кносу, међу светим предметима, нађен је и мраморни крст, који, како сматра Picard⁴⁸), изражава моћ велике критске богиње над небом, земљом, морем и подземним светом. Претставе зракастог точка или крста у концентричним круговима познате су са бронзане плоче из пећине Психро, са калупа за ливење из Ситие, као и на микенској керамици⁴⁹). Нилсон с правом сматра да ове претставе нису довољан доказ за утврђивање неког одређеног астралног култа, ма да допушта њихов симболичан смисао који је задржан још и на акротеријама хеленских архајских храмова⁵⁰). На најлепшој вучедолској здели која је покривала главу покојнице у гробној одаји⁵¹), изнад црвено и бело инкрустираних концентричних кругова који својим зупцима имитују астрално зрачење, урезано је на сјајно црној основи двадесет крстића распоређених у четири звездолике групе у знаку крста. Ко не би у овом слу-

⁴⁴) Ch. Picard, *Éphèse et Claros*, 1922, стр. 517—520.

⁴⁵) Ch. Picard, *Les religions préhelléniques*, стр. 112, 114.

⁴⁶) R. R. Schmidt, op. cit., Textbild 58, 1—3, T. 51, 3. 4, 5.

⁴⁷) Ibid., стр. 98—99.

⁴⁸) Ch. Picard, *Les religions préhelléniques*, стр. 158.

⁴⁹) R. Dussaud, op. cit., fig. 288, 289.

⁵⁰) *Geschichte d. griechischen Religion* I, стр. 279—280.

⁵¹) R. R. Schmidt, op. cit., T. 36, 1 a, b.

чају помислио на хтоничног Хелија и на звезде које обасјавају тамни свет умрлих⁵²).

Кругу критско-микенских симбола припада и претстава „божанског ока“ које је претстављено на неколико вучедолских ваза⁵³), као и фигура једне мале столице (трона) израђене од печене земље⁵⁴).

Троугао с унутра затвореним оком непосредно намеће посматрачу свој симболичан смисао. На једном прстену из Вафија приказано је изнад сцене из аграрног култа и једно „божанско око“ у слободном простору⁵⁵). Сличне претставе ока налазе се и на египатским надгробним стелама, а стоје у вези и с θεοῖ ἐπ' ἔρκμοι у хеленској религији⁵⁶).

Што се тиче глиненог модела столице, њена култна намена је несумњива, али је питање да ли се у баденско-вучедолској култури сме говорити о неком специјалном култу трона као на Криту, или је овде реч само о култном предмету који је у вези с божанством на престолу. Слични модели глинених столица познати су са већег броја праисториских локалитета, нарочито у Румунији⁵⁷), и указују несумњиво на могућност постојања једног таквог култа у средњем Подунављу. Али, пошто се симбол трона у критско-микенској религији придружује хиполатрији, која је зацело производ високог ратничко-аристократског уређења, то се модел трона из Вучедола пре мора довести у везу с престолом велике мајке богова Кибеле или Реје, или с познатим троном Хермеса Perpheraeos-а из Aenos-а у Тракији⁵⁸).

Лакоћа с којом је дух критско-микенске религије поново оживео у готово свим културама убрзо после пропасти критско-микенске цивилизације може се објаснити само специјалним друштвено-економским оквиром у коме су се те културе формирале и једном историском нужношћу. С једне стране, у Хелади и на тлу које је захватила критско-микенска култура, настао је мучан тренутак када су се после пустошења и општег замора почеле тражити могућности за стварање нове културе и када је стваралачки дух човека наилазио стално на препреке које су му изгледале несавладиве. Због тога он се природно окретао у прошлост и овде тражио, налазио и поново оживљавао старе облике и испробане путеве прилагођавања уздижући на тај начин прошлост пред садашњицом. С друге стране, у областима

⁵²) Хелиос је специјално код Трачана имао изразито хтоничан карактер (уп. F. Robert, op. cit., стр. 126—127).

⁵³) R. R. Schmidt, op. cit., T. 51, 9, 10.

⁵⁴) Ibid., T. 29, 2.

⁵⁵) A. W. Persson, *New Tombs at Medea*, 1942, fig. 139.

⁵⁶) уп. Ch. Picard, *Les religions préhelléniques*, стр. 198.

⁵⁷) уп. Dacia, fig. 42, 2; Dacia II, fig. 63; Dacia III—IV, fig. 8.

⁵⁸) уп. Ch. Picard, *Les religions préhelléniques*, стр. 199.

насељеним варварима, у примитивној култури која тек што је ступила у непосредан контакт с Егејом, не може се очекивати остварење нових религиозних симбола који су увек производи врло сложене природе. Ту се варварски дух редовно задовољавао оним што већ традиционално постоји. Уз све то, појам једне културе никада се не поклапа с појмом религије: светска историја је пуна моментална настајања нових култура, док рађање или напуштање једне религије спада у ред оних ретких појава којима отпочињу сасвим нове историске епохе и које се дешавају једанпут у размаку од неколико хиљада година. Тако су и облици критско-микенске религије приживели умирање културе у којој су остварени и постали саставни елеменат хеленске, етрурске и римске културе, као и култура осталог европског и азијског становништва, све до пресудних промена које је у ове области унело хришћанство. Зато се критско-микенски религиозни симболи у баденско-вучедолској култури морају посматрати у вези са сличним појавама надживљавања ових облика у познијим културама, као важан историски докуменат за испитивање мало познатог и недовољно испитаног ренесанса критско-микенске културе ван подручја Егеје, у Тракији, Скитији и Илирику.

Београд.

Д. Срејовић.

SUMMARY

D. Srejić: THE MINOAN-MYCENAEAN RELIGIOUS SYMBOLS IN THE BADEN-VUCEDOL CULTURE

The double axe, the horns of consecration and the dove — three essential symbols of the Minoan-Mycenaean religion — appear also in the same forms in the Baden-Vucedol culture. The three symbols appear in Europe for the first time not earlier than in the Late Helladic period, consequently the Baden-Vucedol culture pertains to the time that follows the expansion of the Mycenaean civilization. Meanwhile, at the same period one can find neither direct nor indirect connections between Mycenae and Vucedol, and therefore the appearance of Minoan-Mycenaean symbols in Baden-Vucedol culture have to be explained relating them to the renaissance of those forms in the Archaic period in Greece. The stratigraphy provides the same evidence. The materials of the Baden-Vucedol culture can be found in the East regions of Yugoslavia always mixed with the Pannonian pottery (Vinča, Orašje, Žuto Brdo), and in the West regions with the materials of Hallstatt culture (Hrustovača, Ptujski Grad).